

ՀԱՄԱԴԱՆԻ ՀԻՆ ԲԱՐԲԱՌԻ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍԵՅԵԴԵ ՇՈՀՐԵ ՍԱԶՋԱԴԻ (ԻՐԱՆ)

Համադանի հին բարբառը Համադանում տարածում է ունեցել ամենաքիչը մինչև հեջրիի տասներորդ դարը: Մեր ունեցած գլխավոր լեզվական նյութը պատկանում է Բաբա Թահեր Օրիանին: Այս բարբառով գրված որոշ անկանոն բեյթեր էլ պահպանվել են Մահվի Համադանիի ստեղծագործություններից: Հնչյունաբանական և բառագիտական ուսումնասիրությունները վկայում են, որ իրականում այս բարբառն իրանական լեզուների հյուսիսարևմտյան խմբի ներկայացուցիչների անմիջական շարունակողն է:

Այս հոդվածում փոփոխվող քերականության հիման վրա ուսումնասիրվում է Համադանի հին բարբառը: Փոփոխվող շարահյուսության տվյալներով նախադասությունը բաժանվում է բաղկացուցիչ անդամների՝ մինչև բառի մակարդակ, որն էլ շարահյուսական վերլուծության ամենափոքր միավորն է: Հետևաբար սկզբում նախադասությունները դիտարկվում են խմբերով, այնուհետև՝ յուրաքանչյուր խմբի շարահյուսական կառուցվածքը: Այս պարագայում պետք է սկսել պարզ նախադասություններից: Ուսումնասիրվող լեզվական նյութը կազմում են բանաստեղծությունները, որտեղ նախադասությունները պարզ են: Այս առումով մենք հնարավորություն չունենք անդրադառնալու բարդ նախադասություններին:

Նախադասությունն ու նրա շարահյուսական միավորները

Նախադասությունը լեզվի քերականական ամենամեծ միավորն է, որ կառուցվածքային տեսանկյունից կազմվում է մեկ կամ մի քանի խմբերից: Այս խմբերը միմյանց կապվում են շաղկապների միջոցով: Յուրաքանչյուր խումբ քերականական հատուկ կապ է ձևավորում բայի հետ:

Կառուցվածքային վերլուծության տեսանկյունից նախադասությունը երկու հիմնական մասից է բաղկացած՝ ենթակա և ստորոգյալ: Ենթական նախադասության այն անդամն է, որ ընդգրկում է անվանական խումբը, իսկ ստորոգյալը՝ բայական խումբը:

Համադանի հին բարբառում նախադասություններն ըստ կազմության բաժանվում են երկու խմբի՝ պարզ և բարդ:

Պարզ նախադասություն

ենթակա ստորոգյալ

Պարզ նախադասություն

(mo) besujom من بسوزم Ես (ենթակա) այրվում եմ (ստորոգյալ):

morej ān-e do dastaš o xodā dard

. (Qodv ol-arefin, qate 2) مورچه آن دو دستش را سوی خدا برد.

Մրջյունը (ենթակա) երկու ձեռքը տարավ (ստորոգյալ) Աստծո կողմը:

bāmad ān bāz-e vedārī

. (Qodv ol-arefin, qate 2) . بیامد آن باز شکاری

Եկավ (ստորոգյալ) որսի այն բազեն (ենթակա):

Բարդ նախադասություն

zārej-om dī vedā-ye mōrej adxard

. (Qodv ol-arefin, qate 2) کبکی بیدیم که غذای مورچه فرو خورد

Կաքավ տեսա, որ ուտում էր մրջյունների կերը:

Անվանական խումբ

Անվանական խումբն այն շարահյուսական միավորն է, որ կազմվում է մեկ կամ մի քանի բառից, որոնց գլխավոր անդամը գոյականն է: Համադանի հին բարբառում անվանական խումբը կարող է հանդես գալ ենթակայի, անվանական լրացման (հատկացյալ), խնդրի, ստորոգելիի պաշտոններում:

morej ān-e do dastaš o xodā dard.

. (Qodv ol-arefin, qate 2) مورچه آن دو دستش را سوی خدا برد.

Մրջյունը (ենթակա) երկու ձեռքը տարավ (ստորոգյալ) Աստծո կողմը:

Այս նախադասության մեջ անվանական խումբը առանց լրացման հանդես է եկել որպես ենթակա:

ke dim-e āšeqān rā rang nabu.

. (Eyn –ol qazāt-e Hamadāni, be naql az Sādeqi, 1382, 14) زیرا رخسار عاشقان رنگ ندارد.

Քանի որ սիրահարների դեմքը գույն չունի:

Վերոնշյալ նախադասության մեջ dim-ը՝ «դեմք», ենթական է, իսկ āšeqān-ը՝ «սիրահարներ», ենթակայի լրացումն է:

az ān espēda bāz-om hammadānī

. (Qodv ol-arefin, qate 2) (من آن سپید باز همدانی ام.)

Ես Համադանի սպիտակ այն բազեն եմ:

Այստեղ *bāz-ը*՝ «բազեն» անվանական խմբի միջուկն է, իսկ *ān-ը*՝ «այն», *espēda-ն*՝ «սպիտակ», *hammadānī -ն*՝ «համադանի», դրա լրացումներն են:

Գոյականի լրացումները

Գոյականի լրացումներն այն բառերն են, որոնք անվանական խմբերում գործածվում են անվանական խոսքի մասի հետևից և բաժանվում են երկու խմբի՝ նախադաս և հետադաս:

Նախադաս լրացումները բաղկացած են.

- ցուցական դերանուն. անվանական խումբ. ցուցական դերանուն + գոյական

gar o bašn-aš nehē ān dār-e šemšād.

(*اگر در برابرش دار شمشاد بکاری.* (Qodv ol-arefin, qate 1

Եթե դիմացը տոսախի ծառ ցանես:

ān «այդ» ցուցական դերանունը նախադաս լրացում է *dār-e šemšād-ի*՝ «տոսախի ծառ», համար:

- Անորոշ դերանուն. անվանական խումբ. հարցական դերանուն + գոյական

čunom az har može daryā navāri.

چگونه ام از هر مژه دریا نیارد. (Mahvi Hamadāni, be naql az Mir Afzali, 1379, 19)

Ինչպես ամեն թարթիչիցս արցունք չհոսի:

- Հարցական ածական. անվանական խումբ. հարցական դերանուն + գոյական

bevinom tā če hāli ey del, ey del?

(*ببینم تا چه هالی ای دل، ای دل.* (Bābā Tāher, do beiti ,20)

Տեսնեմ, թե ինչ վիճակի ես, է՛յ սիրտ, է՛յ սիրտ:

Če-ն հարցական դերանուն է:

- Քանակական թվական. անվանական խումբ. թվական+գոյական

hezārān dāy viš az višom ešmort.

(*هزاران داغ بسیار شمردم.* (Bābā Tāher, do beiti ,20)

Հազարավոր վերքերը շատ հաշվեցի:

Hezārān-ը՝ «հազարավոր», քանակական թվական է *dāy* «վերք» գոյականի համար:

Հետադաս լրացումները բաղկացած են.

- ածականական լրացում. անվանական խումբ. գոյական+ ածականական խումբ

modāmaš bāybān xunin jegar bi.

(مُدَامَش باغبان خونین جگر باشد) (Bābā Tāher, do beiti ,10

Պարտիզպանը անընդհատ արյունսիրտ լինի:

- Գոյականական լրացում. անվանական խումբ. գոյական + անվանական խումբ (հատկացյալ)

gonāh az barg-e dārūn biš dirom.

(گناه از برگ درختان بیش دارم.) (Bābā Tāher, do beiti , 4

Ծառերի տերևներից շատ մեղք ունեմ:

dārūn-ը՝ «ծառեր», հատկացյալ է barg -ի՝ «տերև», համար:

dār-e šemšād. (Qodv ol-arefin, qate 1) . دار شمشاد.

- Քանակական թվական. անվանական խումբ. գոյական+քանակական թվական

agar dard-om yeki budi če budi.

(اگر دردم یکی بودی چه بودی) (Bābā Tāher, do beiti , 26) .

Եթե դարդս մեկը լիներ, ինչ կլիներ:

- Որոշիչ երկրորդական նախադասություն. անվանական խումբ. գոյական+ ստորադասական նախադասություն

šāhi ke be hokm duš kermān mixord emruz hamin xorand kermān u rā

امروز او را همین کرم ها می شاهی که به حکمی دوش کرمان (شهر) را می خورد
خورند

(Bābā Tāher do beiti,56)

Շահը, որ իր հրամանով այս գիշեր Քերմանն է ուտում (ոչնչացնում)

Այսօր որդերն են նրան ուտում:

Ածականական խումբ

Ածականական խումբն այն խումբն է, որտեղ զվիսվոր տեղում է ածականը: Հնարավոր է՝ այս խումբը բաղկացած լինի միայն մեկ ածականից: Բացառված չէ, որ այն ունենա մի քանի ածական, նախադաս կամ հետադաս լրացում: Լինում են դեպքեր, երբ ածականին նախորդում է մակբայ:

az ān espēda bāz-om hammadānī

saranjāmān bašē, ba yā baharzē yāy-e te gōr ve māvā-ye te gel
(Qodv جای تو گور و ماوای تو گل سرانجام می روی (می میری) به جا می گذاری
ol-arefin, gate 7)

Վերջապես կգնաս (կմեռնես) մի տեղ կանցնես,

Քո տեղը գերեզման է, ապաստանդ՝ կալ:

bi te yā rab gol be bostān maruyād agar ruyād hargez kas mabuyād

بی تو یا رب گل به بوستان مرویاد اگر رویاد، هرگز کس مبیواید (Bābā Tāher, do beiti , 2)

Ով Աստված, առանց քեզ այգում ծաղիկ չի աճի,

Եթե աճի, երբեք ոչ ոք հոտ չի քաշի:

Վերոնշյալ օրինակներում Saranjāmān «վերջապես» և hargez «երբեք» բառերը բուն մակբայներ են:

Կապական խումբն իր հերթին նույնպես կարող է մակբայական կիրառություն ունենալ:

deli dirom ze ešqet giž o viže može bar ham zanom seylābe xiže

دلّی دارم که از عشقت گنج و ویج است مژه بر هم زخم سیلاب (اشک) روان شود (Bābā Tāher, do beiti , 38)

Մի սիրտ ունեմ, որ սիրուցդ ապշած ու շփոթված է,

Աչքերս թարթեմ, արցունք կհոսի:

Վերոնշյալ օրինակում ze ešqet-ը՝ «սիրուցդ», կապ է, որ մակբայի գործառույթ ունի:

be šow girom xiyāleš rā dar ayuš sahar az bestarom buy-e gol āyo

به شب گیرم خیالش را در آغوش سحر از بسترم بوی گل آید (Bābā Tāher, do beiti , 42) .

Գիշերը մտքով քեզ գրկում եմ,

Առավոտ անկողնուցս ծաղկի հոտ է գալիս:

Երկրորդ միսրայում sahar՝ «առավոտ», բառը գոյական է, որ մակբայաբար է գործածվել:

Մակբայական ստորադասական նախադասություն. ստորադասական նախադասությունը, որ շաղկապի օգնությամբ միանում է նախադասությանը, կարող է մակբայի կիրառություն ունենալ:

besujom tā besujunom delat rā dar ātaš čub-e tar tanhā nasuje

بسوزم تا بسوزانم دلت را در آتش چوب تر تنها نسوزد (Bābā Tāher, do beiti , 37) .

Այրվում եմ, որ այրեմ սիրտդ,

Կրակի մեջ թաց փայտը միայնակ չայրվի:

Առաջին միսրայում *besujunom delat rā* «այրեն սիրտդ» նախադասությունը բացատրում է սիրուհուն այրելու պատճառը և *tā* «որ» շաղկապով միանում է հիմնական նախադասությանը:

Մակբայի դիրքը նախադասության մեջ

Համադանի հին բարբառում մակբայը կայուն դիրք չունի և հնարավոր է՝ նախադասության մեջ ցանկացած տեղում լինի: Այս բարբառից մնացած լեզվական նյութում, որ հիմնականում չափածո է, մակբայը բանաստեղծական բնույթ ունի, որի պատճառով էլ առավել ճկուն է նորմատիվ և ժամանակակից պարսկերենում:

Կապական խումբ

Կապական է կոչվում այն խումբը, որի հիմքը կապն է: Կապերն օգտագործվում են անվանական խմբերում, բայական խմբերում անուղղակի խնդիրների հետ, ինչպես նաև մակբայական խմբերում: Կապական խումբը բաղկացած է կապից և լրացումից:

Կապական լրացման քերականական հարաբերությունը

az dard-e to از درد تو *քո դարդից*

Անուղղակի ուղղակի խնդիրների քերականական հարաբերությունը

gar aẓ zar ō nehē divan-ē aẓ gel ba parč'in-aš karē vānōša-o vel

اگر ایوانی گلین را از زر بیوشانی به پرچینش بنفشه و گل بکاری

(Qodv ol-arefin, qate 1)

Եթե ծաղկե պատշգամբը ոսկով պատես,

Յանկապատին մանուշակ ու վարդ ցանի:

Բայական լրացման քերականական հարաբերությունը

bamad na:čirvān dardēn vadāyēn bavakd-aš tēr-ō dāl aẓ kār badard

نخجیربان بیامد دردآلوده و دژم بیافکند تیر و دال را از کار بداشت (کشت)

(Qodv ol-arefin, qate 2)

Եկավ տխուր որսորդը, նետ արծակեց դեպի իմ ամրոցը

Եվ պատահաբար սպանեց արծվին:

Վերոնշյալ օրինակում dāl-ը՝ «արծիվ», ուղիղ խնդիր է, իսկ az kār-ը՝ «պատահաբար», բայական լրացում:

bāmdādān kem az koh xur vase xor če šāhān če šovānān xur vase xor

بامدادان که از کوه خورشید خوش می دمد و بر شاه و شبانان خوش می تابد

(Fahlaviyāt-e lori, 10)

Առավոտյան, երբ սարիցս արևը լավ է ծագում,

Շահի և հովվի վրա լավ է փայլում:

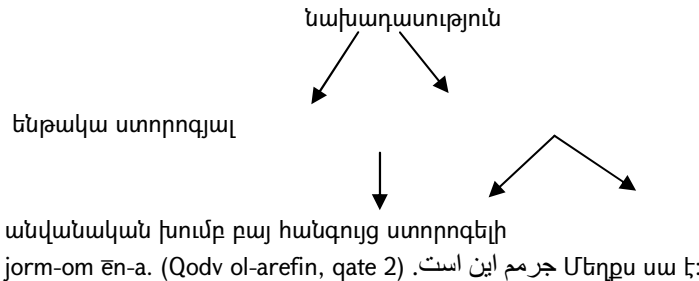
Այս օրինակում az koh-ը՝ «սարից», բայական խմբի լրացում է:

Բայական խումբ

Բայական խումբը նախադասության շարահյուսական այն միավորն է, որի միջուկը բայն է: Այն բաղկացած է շարահյուսական մի քանի միավորից, որոնք սերտ կապ ունեն բայի հետ: Բայական խումբը հիմնականում հանդես է գալիս որպես ստորոգյալ:

Ըստ բաղկացուցիչ միավորների՝ բայական խմբերը բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- բայական խումբ = ստորոգելի + բայ հանգույց

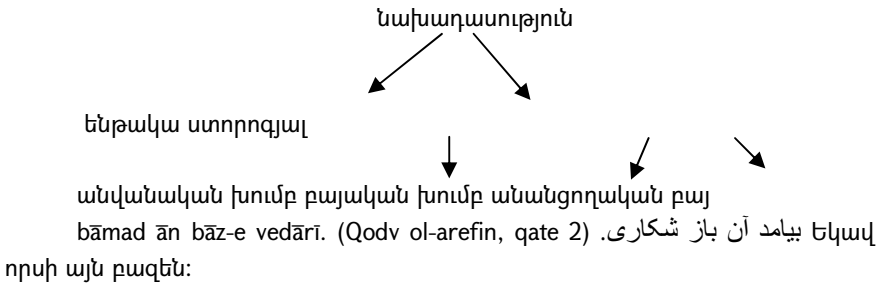
Այս օրինակում jorm-om-ը՝ «իմ մեղքը» անվանական խումբ է և ենթակա, ēn-ը՝ «սա», ցուցական դերանուն է ստորոգելի պաշտոնում, իսկ a-ն բայ հանգույցն է:

del mobtalā-ye. (Bābā Tāher, do beiti, 19). دل مبتلا است. Սիրտը տանջվող է:

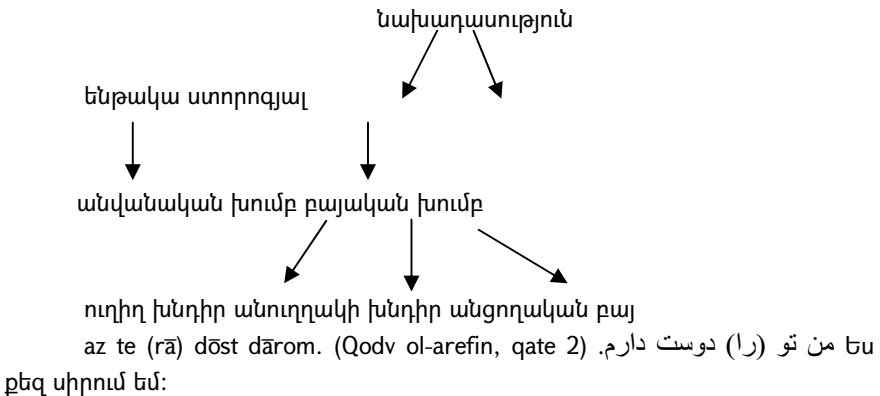
Այստեղ ստորոգելին ածական է:

- Բայական խումբ + անանցողական բայ

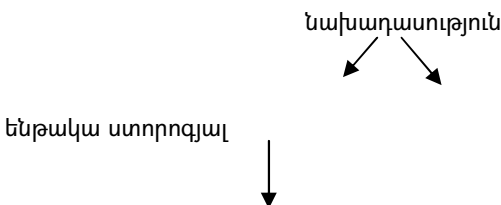
Այս տիպի բայական խմբում միայն մեկ անանցողական բայ կա, որ միայն ենթակայի կարիք ունի:

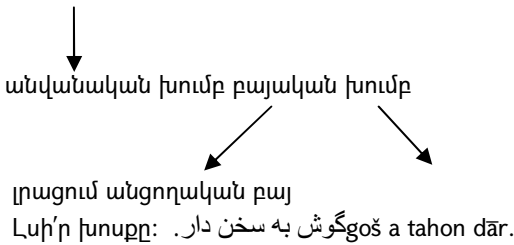

- Բայական խումբ = անվանական խումբ + ուղիղ խնդիր + անցողական բայ

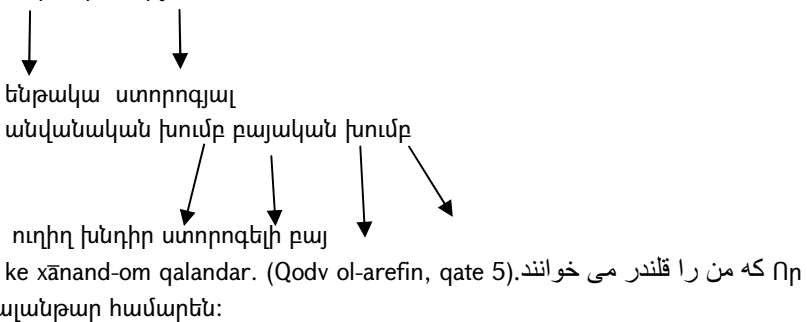
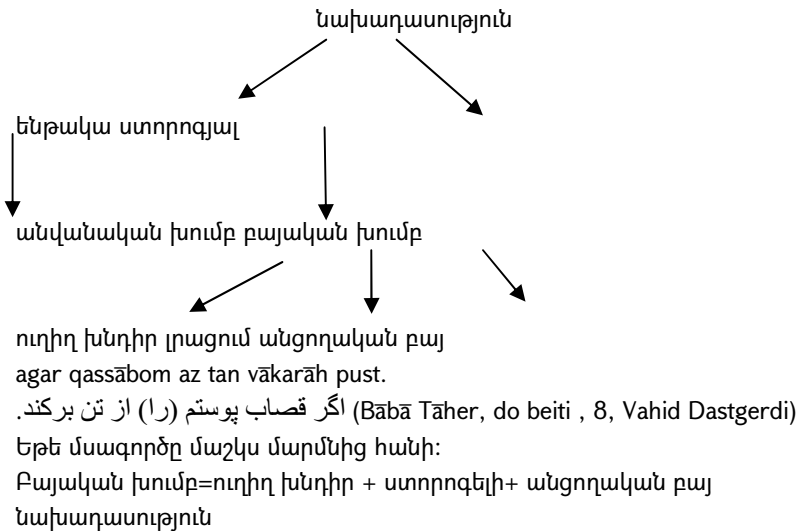

- Բայական խումբ = կապական խումբ + անցողական բայ

- Բայական խումբ = ուղիղ խնդիր+ լրացում+ անցողական բայ

Ենթակայի և ստորոգյալի համաձայնությունը

Անշունչ և շնչավոր եզակի թվով դրված ենթական օգտագործվում է եզակի թվով ստորոգյալի հետ:

do zolfunet kešom tār-e robāb-om če mixāhi az in hāl-e xarāb-om
 دو زلف تو را تار ربابم می کنم چه می خواهی از این حال خرابم (Bābā Tāher, do beiti , 43) .

Երկու խոսքայնների կսարքեն ռոբաբիս լարերը:

Ի՞նչ ես ուզում իմ այս ավեր վիճակից:

bāmdādān kem az koh xur vase xor če šāhān če šovānān xur vase xor

. بامدادان که از کوه خورشید خوش می دمد و بر شاه و شبانان خوش می تابد .

(Fahlaviyāt-e lori,10)

Առավոտյան, երբ սարիցս արևը լավ է ծագում,

Շահի և հովվի վրա լավ է փայլում:

Առաջին բեյթում ենթական շնչավոր է , իսկ երկրորդ բեյթում՝ անշունչ:

Եթե գոյականը լինի հոգնակի և անշունչ, ստորոգյալը կդրվի կամ եզակի, կամ հոգնակի թվով:

mosalmānān se dard āmo be yek bār

. مسلمانان سه درد به یکباره آمد . (Bābā Tāher, V. Dastjerdi, do beiti , 234)

Մուսուլմաններին երեք ցավ միանգամից պատահեց:

Եթե շնչավոր մի քանի ենթակա լինի նախադասության մեջ, կրկին ստորոգյալը եզակի թվով կօգտագործվի:

faṡān o nāle az bi-dard nā' i.

آید (آدم) بی درد نمی آید (Bābā Tāher, V. Dastjerdi, do beiti , 234)

Անցավ մարդը լաց ու կոծ չի անի:

Եթե ենթական՝ շնչավոր թե անշունչ, դրված է հոգնակի թվով, նախադասության ստորոգյալը նույնպես կօգտագործվի հոգնակի թվով:

agar češmun nevinan ruy-e zibā.

. اگر چشمها روی زیبا را نبینند . (Bābā Tāher, do beiti ,19)

Եթե աչքերը սիրունի դեմքը չտեսնեն:

Համադանի հին բարբառում, ինչպես պահլավերենում և պարսկերենում, նախադասության մեջ բայը հատուկ տեղ չունի:

Պատմողական նախադասություններում բայը դրվում է նախադասության վերջում:

bevājendom ke te šur nedāri sarāpā šur dārom šar nadārom

به من گویند که شور ندارى سراپا شور دارم، شور ندارم (Bābā Tāher, V. Dastjerdi, do beiti , 234)

Ինձ ասում են, թե կիրք չունես,

Կիրք ունեմ, վնաս չունեմ:

Հնարավոր է, որ բայը դրվի նաև նախադասության սկզբում:

nezunom qasd-e jān kardan be nā-haq be joz bar sar zadan čāre nedārom

نمی دانم قصد کشتن ناحق را به جز بر سر زدن چاره ای ندارم . (Bābā Tāher, V. Dastjerdi, do beiti , 105)

Չգիտեմ անիրավին սպանելու նպատակը,

Բացի գլխին խփելուց այլ ճար չունեմ:

Հրամայական նախադասություններում բայը հնարավոր է՝ դրվի նախադասության սկզբում, մեջտեղում կամ վերջում:

berow niki kar o har yā ke te bi.

برو نیکی کن هر جا که هستی. (Fahlaviyāt-e lori, 1337, 9)

Գնա՛, բարություն արա՛ ամեն տեղ, որտեղ կաս:

be poxtem vānāh sar yā xo čubi.

به پختتم سرپوش یا چوبی بنه. (Fahlaviyāt-e lori, 1337, 10)

Ինձ այրելիս կապարիչ կամ փայտ դիր:

Ժխտական նախադասության բայը կարող է լինել նախադասության սկզբում կամ մեջտեղում:

bi te yā rab gol be bostān maruyād agar ruyād hargez kas maruyād

بی تو یا رب گل به بوستان مرویاد اگر رویاد، هرگز کس مرویاد (Bābā Tāher, do beiti , 2).

Ով Աստված, առանց քեզ այգում ծաղիկ չի աճի,

Եթե աճի, երբեք ոչ ոք հոտ չի քաշի:

boro yāgfel mačar dar kuhsārun har un yāfel čare yāfel xore tir

Չնայած Համադանի հին բարբառն իրանական հյուսիսարևմտյան լեզուներից բառեր և հնչյուններ ունի, սակայն նորմատիվ պարսկերենի ազդեցությունն այնքան մեծ է, որ բարբառի շարահյուսությունն ամբողջապես նման է պարսկերենին: Ուստի կարելի է ասել, որ այս բարբառի և պարսկե-

րենի քերականական և բառապաշարային տարբերությունը միայն բարբառային բնույթի է:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում փորձ է արվում, քննելով բարբառի շարահյուսությունը, ցույց տալ, թե արդյոք նախադասության կազմությունը և դրա շարահյուսական միավորները զգալիորեն տարբերվո՞ւմ են պարսկերենից, թե՞ ոչ:

Բանալի բառեր – Համադանի հին բարբառ, նորմատիվ պարսկերեն, շարահյուսություն, բայական խումբ:

СИНТАКСИС ДРЕВНЕГО ДИАЛЕКТА ХАМАДАНА

СЕЙЕДЕ ШОХРЕ САДЖАДИ (ИРАН)

В данной статье посредством исследования синтаксиса древнего диалекта Хамадана выясняется, насколько состав предложения и его синтаксические единицы отличаются от нормативного персидского языка.

Ключевые слова – древний диалект Хамадана, нормативный персидский язык, синтаксис, глагольная группа.

SYNTAX OF THE OLD DIALECT OF HAMADAN

SEYEDE SHOHRE SAJJADI (IRAN)

By studying Hamadan's old dialect's syntax the present article attempts to find out the degree to which dialect's sentence structure and its syntactic units differ from the standart Persian.

Key Words – the old dialect of Hamadan, standard Persian, syntax, verb phrase.